

Rendhagyó filozófiaóra III.

Menü desszerttel

Előző két Rendhagyó filozófiaórámon (Iskolakultúra, 1995. 20–21. sz. és 1996. 1. sz.) menüt kínáltam érettségiző diákoknak filozófiából. A menühöz azonban desszert is jár, bár erről mostanában gyakran megfeledeznek nálunk. Igaz, sokak szerint édességgel nem szabad jóllakni, ez azonban még nem ok arra, hogy teljesen kiiktassuk étrendünkéből.

Valahogy így van ez a filozófia „desszertjével” azaz *McLuhan, Ortega* és *Spengler* ma már klasszikusnak számító, népszerű műveivel is. Az európai gondolkodásra tartós és jelentős befolyást gyakorló felsorolt szerzők neve sajnos többnyire teljesen hiányzik az érettségi előtt álló diákság szellemi útravalójából; az 1990 óta megjelent középiskolai filozófia-tankönyvek jó részében nyoma sincs munkásságuknak. Harmadik *Rendhagyó filozófiaórámon* egyebek között ezt a hiányt is szeretném pótolni az említett gondolkodók legnépszerűbb műveinek rövid ismertetésével, ezért ezt is beiktattam a beütendőben soron következő *Életfilozófia* címszó anyagába.

Életfilozófia

Az életfilozófia megjelölést a köznyelv „alapelv”, „életelv” értelemben használja, ami könnyen vezethet félreértésekhez. „Az én életfilozófiám lényege az, hogy semmit sem szabad mellre szívni” – ebben a mondatban például az „életelv” szót helyettesíti. Az elnevezés az irányzat egyik fő képviselőjétől,

Wilhelm Dilthey (1833–1911)

német bölcselőtől származik. Használata azonban nem általános a gondolkodók körében, ezért sokan egyszerűen az irracionizmushoz vagy az intuicionizmushoz sorolják.

Az életfilozófiát hívei gyakran szembeállítják az ún. „katedrafilozófiá”-val, amelyen a rendszeralkotásra törekvő, ám gyakran homályos, az élettől elrugaszkodott, a szaktudományok módszertanát és felépítését „majmoló” irányzatokat értik. (A katedrafilozófusok szerintük főleg az egyetemi professzorok közül kerülnek ki, erre utal az elnevezés is.) Az életfilozófia hívei szerint a legtöbb filozófiai „izmus” katedrafilozófia, ezzel szemben az általuk választott irányzat – meggyőződésük értelmében – mentes minden efféle hibától, amire elnevezése is utal.

Ez a lesújtó vélemény kölcsönös, mivel a katedrafilozófusok többséges az életfilozófiát utasítja el, műkedvelők ügyetlen próbálkozásának tartva azt csupán.

Mindezek előrebocsátása után most ismertetjük az életfilozófia néhány fontosabb képviselőjének munkásságát.

A fentebb már említett Dilthey a szaktudományokat két csoportra osztotta, úgymint:

- szellemtudományok (Geisteswissenschaften);
- természettudományok (Naturwissenschaften).

A gondolkodó jelentős része elfogadja ezt az osztályozást, bár egyesek más elnevezéssel illetik a fenti csoportokat. Ilyen például

- a humán, illetve

- a reál,
- valamint a marxista gondolkodó konzervatívabb része által még ma is alkalmazott
- társadalom-, illetve
- természettudományok

elnevezés. A társadalomtudomány megjelölés azonban egyúttal a szociológia magyar neve is, ami félreértésekre adhat alkalmat. A csoportokba való besorolást azonban – az elnevezésüktől eltekintve – a különböző filozófiai irányzatok követői is csaknem azonos módon végzik. Az egyetlen jelentős eltérés az, hogy míg a marxisták szerint a matematika a természettudományokhoz tartozik, addig a többi irányzat hívei ezt a tudományágat a humán, illetve a szellemtudományok közé sorolják.

Az életfilozófia az élet foglamát az élménnyel azonosítja, melynek forrása szerintük az *intuáció* (l. a *Jegyzeteket!*).*

Dilthey szerint a szellemtudományok és a természettudományok közötti döntő különbség az, hogy míg az utóbbiak a természet külső tapasztalataival foglalkoznak, addig az előbbiek a belső „élményekre” támaszkodnak: a természetet megmagyarázzuk, a történelmet ellenben megértjük. A különbség közöttük tehát ismeretelméleti jellegű: míg a természettudományok oksági magyarázatokat keresnek, addig a szellemtudományok olyan megértésre (Verstehen) törekednek, amely kifejezi az élet szerkezetét (struktúráját).

Így hát a szellemtudományok megértő jellege alapvetően más megismerési módszert is igényel, mint a természettudományok; Dilthey ezt a *hermeneutikában* (l. a *Jegyzeteket!*) vélte megtalálni.

A történelem Dilthey szerint elsősorban annak a módnak a története, ahogyan az ember felfogja és megérti a világot, így ez tehát szerinte nem más, mint az emberi lét fejlődése (l. a *Jegyzeteket!*). Ez a nézet szöges ellentétben áll a dialektikus materializmussal (a továbbiakban, rövidítve: *diamat*) felfogásával, mely a kauzalitás általános érvényességét hirdeti, és mindenütt természettudományos, illetve gazdasági magyarázatokra törekszik.

Dilthey tanítása értelmében a „világnézet” (*Weltanschauung*, ami szó szerinti fordításban *világszemléletet* jelent és így nem tapad hozzá olyan, egyes szélsőséges nézeteket képviselő irányzatoknál gyakori agresszív jelentés, mint a *világnézet* megjelöléshez) nem más, mint átfogó nézőpont az élethez, ami magában foglalja azt, ahogyan a világot szemléljük, értékeljük és válaszolunk rá. Dilthey a különböző világnézeteket három csoportra osztja, melyek közül az első a korábban már említett *naturalizmus*, második az *objektív idealizmus* (melynek egyik képviselője pl. *Hegel*), végül a *szubjektív idealizmus* (pl. *Kant*).

Dilthey munkássága nagy hatással volt a nyugati gondolkodásra; az *Empirizmus* című szakaszban már említett, és az ún. szellemtörténeti iskola által gyakran hangoztatott „korszellem” fogalma például hasznos, bár nem általánosan elfogadott magyarázó elvnek bizonyult a történettudományban. Erre támaszkodik többek között *Hóman Bálint* és *Szekfü Gyula Magyar történet* című, alapvető és máig időszerű történelmi munkája is.

Dilthey főbb művei: *Bevezetés a szellemtudományokba* (Einleitung in die Geisteswissenschaften, 1883); *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban* (Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften, 1910).

Ebben a szakaszban csak azokkal az – olykor kultúr-, társadalom-, illetve történelemfilozófusnak is nevezett – gondolkodókkal foglalkozunk, akiknek nézetei közel állnak Dilthey-éhez, vagyis az életfilozófiát választják kiindulási alapul. Ezek a következők: Spengler, Ortega, McLuhan, *Teilhard de Chardin* és *Hamvas Béla*; a felsoroltak munkásságát az alábbiakban ismertetjük. Az *irracionalizmus*, illetve *intuicionizmus* című szakaszban pedig olyan további bölcseleket tanítást tárgyaljuk, akiknek a felfogása kissé távolabb áll Dilthey-étől.

* A *Jegyzetekre* való hivatkozás az előző *Rendhagyó filozófiaórák Jegyzetét* is magában foglalja.

Az életfilozófia Dilthey által alkalmazott szellemtörténeti módszere és irracionalista megközelítése számos olyan gondolkodónál is követőre talált, akik a kultúra keletkezésének, fejlődésének és terjedésének kérdéseivel foglalkoztak; vizsgálati területüket kultúrfilozófiának nevezzük. E tudományág egyik legismertebb, nagyhatású képviselője volt

Oswald Spengler (1880–1936),

aki nézeteit főművében, *A Nyugat alkonya* című kétkötetes munkájában (*Der Untergang des Abendlandes Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*, 1922) fejtette ki.

Spengler apja postahivatalnok volt, ő maga a hallei, a müncheni és a berlini egyetemen folytatott matematikai és természettudományi tanulmányokat. Doktori disszertációját azonban már filozófiából írta és 1904-ben védte meg a berlini egyetemen. Ezt követően öt évig a tanári pályán működött, majd amikor öröklés útján vagyonhoz jutott, felhagyott a tanítással és a kutatómunkának szentelte élete hátralevő részét.

Az *Untergang* első kötete néhány hónappal a német katonai összeomlás előtt jelent meg 1918-ban és kirobbanó sikert aratott. Az olvasók nagy része ugyanis Németország első világháborús vereségét e mű nyomán a Nyugat alkonyának tudta be és így felmentve érezte magát a háborús felelősség alól. Sok korabeli publicista nézete szerint ezért 1919 „Spengler éve” volt. (A mű második kötete 1922-ben látott napvilágot, ekkor azonban az első kötetet is átdolgozta a szerző.)

1919 és 1924 között Spengler számos politikai írást és vitairatot is kiadott; közülük a *Poroszország és a szocializmus* címűt egyesek a német nemzeti szocializmus előfutárának tekintik. Ezt a nézetet alátámasztja az a tény is, hogy kérésére Hitler személyes kihallgatáson fogadta a filozófust, ami elég hosszúra nyúlt: majdnem másfél óráig tartott.

Később azonban Spengler hátat fordított a hitlerizmusnak, mivel helytelenítette annak antiszemitizmusát. Szerinte ugyanis „a faji gondolat nem egyéb, mint a zsidó fölény miatt érzett düh riktó áruhája”. Ezért a bölcselő kegyvesztetté vált Hitlernél, a náciak árulóknak minősítették, aminek következtében a támadások özönével kellett szembenéznie. Többek szerint Spengler korai halálában is a hitleristák kezét kell látni.

Spengler szerint az európai történetírás tévutakon jár. Az ókor-középkor-újkor séma hibás, de még ennél is nagyobb baj, hogy az Európán kívüli eseményeket csaknem teljesen figyelmen kívül hagyja. Pedig például a kínai történelem lényegesen hosszabb időszakot ölel fel, mint az európai, és számos megszívlelendő tanulsággal is szolgálhatna számunkra.

Mindezen úgy lehet segíteni, ha „kultúrákban” gondolkodunk. Spengler nyolc ilyen különböztet meg, ezek: a kínai, az indiai, a babiloni, az egyiptomi, a mexikói, az antik (gyakran appolóninak is nevezi), az arab (szerinte „mágikus”), végül a nyugati, melyet olykor „fausti”-ként is emleget. Szerinte a fent felsorolt „kultúrák” (a mai szóhasználat ezeket inkább kultúrköröknek nevezi) az élőlényekhez hasonlíthatók: megszületnek, virágzásnak indulnak, majd elhervadnak és végül elpusztulnak (l. a *biologizmus* címszót a Jegyzetekben!). Az egyes kultúrkörök élettartama, akárcsak az azonos fajtájú növényeké vagy állatoké, nagyjából azonosnak vehető. A különböző kultúrák így akár „egyidősek” is lehetnek, ha azonos stádiumban (pl. virágkorukban) vannak, bár a valóságban talán évszázadok választják el őket egymástól. Például egy mai huszonöt éves ember is „egyidős” azzal a Petőfivel, aki az alábbi sorokat vetette papírra: „Hadd felejtsem el, hogy férfi lettem, / Hogy vállamon huszonöt év van már... / »cserebogár, sárga cserebogár!«”.

Bár Dilthey-hez hasonlóan Spengler is lényeges különbséget lát a szellemtudományok és a természettudományok között, és ő is azt vallja, hogy az előbbiben az okság elve, s így a természeti törvények is érvénytelenekek, Dilthey-vel ellentétben a természet és a történelem világa közötti fő különbséget mégis abban látja, hogy míg az előbbi kész, befejezett – szóhasználatára szerint „létrejött” (Gewordene) –, addig az utóbbi állandóan változik, azaz „létrejövő” (Werdende). Mivel a történelem tanulmányozása egyet jelent e

„létrejövő” kultúrák vizsgálatával, azért Spengler szerint a történeti tárgyú kutatás (ellenében a természettudományokkal) nem rekedhet meg a részleteknél: a kultúra egészét kell szem előtt tartania. Így a történész figyelmének a művészet, tudomány, gazdasági élet stb. jelenségeire is ki kell terjednie.

Ebből kiindulva Spengler arra a következtetésre jutott, hogy a kulturális élet különböző területei mind magukon viselik koruk bélyegét. Így például nemcsak barokk zenéről, festészetéről, építészetéről, szobrászatról vagy irodalomról beszélhetünk, hanem barokk matematika, közgazdaságtan is van, hiszen a kor szelleme, gondolkodásmódja ezekben is megnyilvánul.

A „létrejövők” csoportjába tartozók (pl. a kultúrák) jellemzését és egybevetését Spengler szerint a *morfológia* és a *fiziognomika* (l. a *Jegyzeteket!*) alkalmazása teszi lehetővé. Az előbbi (=alakatlan) megjelölést a botanikától, utóbbit az antropológiától „kölcsonözte” a szerző; felhasználásuk azon a feltételezésen alapul, hogy a benső tartalom valamilyen külső formában is megnyilvánul. Ezekről lényegesen különbözik a Spengler által *szisztematikának* nevezett módszer, mely szerinte azzal foglalkozik, ami már létrejött. *Szisztematikusként* nevezi Spengler pl. a fizikust, a logikust, a darwinista biológust vagy a *pragmatista* (l. a *Jegyzeteket!*) történetírót, de a filozófus Kantot is, egyszóval mindazokat a kutatókat, akik munkájuk során az okság elvére támaszkodnak.

A leíró, formaalkotó fiziognomika ezzel szemben mellőzi a kauzalitást (l. a *Jegyzeteket!*), mivel Spengler szerint ez nem más, mint a szellemi világba áttett portré. Így pl. Don Quijote, Werther vagy Julien Sorel egy korszak portréi, Faust azonban egy egész kultúráé.

A különböző időkben keletkezett kultúrák egyes korszakai feltűnő hasonlóságot mutatnak egymással; Spengler szerint úgy is mondhatjuk, hogy ezek *azonos stádiumban* vannak. A matematika például – mely filozófusunk szerint a „fiziognomika” egyik fejezete (természetesen a spengleri értelemben) – bizonyos szempontból azonos stádiumban volt *Püthagorasz* és *Descartes*, illetve *Arkhimédész* és *Gauss* idejében, vagyis az ókorban és az új-, illetve a legújabb korban, ezért az antik és a nyugati kultúra e korszakai „egyidejűk”-ként is jellemezhetők (vö. a fenti Petőfi-idézet kapcsán írottakkal!) De ennél Spengler szerint még több is igaz: a gótika, barokk, felvilágosodás stb. korszakának főbb vonásai nemcsak a „fausti”, hanem más kultúrákban is megtalálhatók, továbbá pl. Alexandria, Bagdad és Washington „ugyanabban az időben” épült, *Hannibál* és az első világháború pedig „egyidejűleg jelenik meg”, legalábbis Spengler felfogása értelmében.

A fenti feltételezések lehetővé teszik Spengler számára, hogy az egyes kultúrák „életkorát” megbecsülje, pusztulásuk várható idejét pedig előre jelezze. Ezzel elérkeztünk fejtegetéseink számunkra legérdekesebb, valamennyiünket érintő részéhez, melyre főművének címében is utal: a nyugati kultúra hanyatlik, pusztulása küszöbön áll. Egy kultúra hanyatlásának biztos jele szerinte a civilizálódás, melynek főbb ismérvei a következők: a világváros és a vidék közötti növekvő feszültség, a minél nagyobb haszonra törekvés és ezáltal a pénz mindenhatóságába vetett hit, a demokrácia látszatdemokráciává torzulása, nagyhatalmak létrejötte és terjeszkedése, a technika tökéletesedése, ugyanakkor a művészetek és a filozófia elhalása, a vallástalanság terjedése, a sport, a divat, a testi higiéné, a helyes táplálkozás és a szex kultusza. Mindezen tünetek alapján Spengler arra a következtetésre jutott, hogy a nyugati (fausti) kultúra halálra van ítélve: pusztulására a 2000-es évek első századaiban kell szerinte számítanunk.

Spengler *Goethe* nyomdokaiban járt. A költőóriás ugyanis tudatosan szembehelyezkedett korának egyre jobban terjedő tudományos világképével, mely a legújabb felfedezésekre támaszkodva számos sikeres műszaki alkalmazással büszkélkedhetett, ám egyúttal a művészetek háttérbe szorulásával is fenyegetett. Ezt az aggodalmat Spengler is osztja és ezért történeti tárgyú vizsgálataihoz egy, a természettudományos módszerektől merőben különböző utat keresett. Ezt Goethe morfológiai módszerében vélte megtalálni, me-

lyet ugyan a polihisztor költő elsősorban botanikai vizsgálatainál alkalmazott, azonban mindjárt azt is hozzáfűzte, hogy e fogalmat a megszokottnál tágabb értelemben fogja használni. A fogalom kibővítésétől ugyanis azt remélte, hogy segítségével a puszta leírás túl sikerül majd a „külső, látható, kézzelfogható részeket a maguk összefüggésében megragadni” és „azokat benső jelzéseként felfogva ily módon a szemléletben bizonyos mértékig az Egészet uralni”. Ez a „tudományos” igény Goethe szerint szorosan összefügg a művészet törekvésével is.

A költő nem állt meg a morfológia újraértelmezésénél. Kísérletet tett egy olyan „művészi világkép” megalkotására is, amely szerinte közelebb áll a személethez, mint az elvont természettudományos felfogás. *Színelmélet* (Farbenlehre) című munkájában például elutasította a geometriai és a hullámoptika már akkor is ismert törvényeit és helyettük „újakat alkotott”. Így az üvegprizmán áthaladó fehér fénynek a szivárvány színeire bomlását azzal magyarázta, hogy „az üveg valami homályosat kever a fényhez”. Ezt a „felismerését” azután többre becsülte, mint egész költői munkásságát.

Hasonlóképpen járt el Spengler is a természettudományok egyes tanításaival kapcsolatban. Nem fogadta el például *Darwin* evolúciós elméletét és úgy tartotta, hogy a fajok mutáció útján jöttek létre.

Az *Untergang* lét- és ismeretelmélete egyaránt dualista. Erre utal Spengler két létezője, a létrejövő és a létrejött, valamint a megismerés általa említett két módja, melyek közül az első az okság elvén, a második a beleélésen alapul. Ez körülbelül azt jelenti, hogy a könyvében szereplő két létező közül az első a szellemi, a második az anyagi szubsztanciához kapcsolható, míg a fent említett megismerési módok közül az első a tudományra, a második a művészetekre jellemző.

A természettudományos világkép kizárólagosságának megkérdőjelezésével sem Goethe, sem Spengler nem állnak egyedül; hasonló megnyilvánulásokkal napjainkban is találkozhatunk. Ilyen kísérletnek tekinthető például *Kurosava* japán rendező *Derszu Urzala* című filmje, de e csoportba sorolható az egyes néprajzkutatók által meghirdetett ún. „sámánisztikus világkép” is.

Átütő erejű közönségsikere ellenére a szakmai közvélemény egy része az *Untergangot* fanyalognva fogadta. A történészek szinte teljesen elutasították, de a filozófusok sem bántak éppen kesztyűs kézzel Spengler eszméivel. Kortársa, *Ernst Troeltsch* történész szerint például „E történelemszemlélet nem a forrásokra alapozott történelemkutatás ismeretének és művelésének gyümölcse. Hemzseg a hamis adatoktól, gazdag fantáziájú állításoktól és téves analógiáktól...”. Egy másik történész, *Friedrich Meinecke* sincs Spenglerről sokkal jobb véleménnyel: „Mindaz, amit saját szakterületemről ír, értelmetlenség. A többi azonban fölöttebb szelleműs.” *Benedetto Croce* (1866–1952) olasz filozófus pedig nemes egyszerűséggel Vico-epigonnak nevezte Spenglert (l. a *Jegyzetekben* a megfelelő címszavakat!).

A sok rossz kritika mellett azonban jókkal is találkozhatott Spengler. *Manfred Schröter Küzdelem Spenglerért (Kritikusaink kritikája)* című könyve például igen sokat segített az *Untergang* elfogadtatásában; korának egyik legismertebb ókortörténésze, *Eduard Meyer* pedig támogatásáról biztosította a szerzőt.

Spengler további művei: *A döntés évei. Öskérdések: töredékek Spengler hagyatékából* (Urfragen: Fragmente aus dem Nachlass). Ezt a könyvét nem fejezte be a szerző, így életrajzírója, *A. M. Koltanek* adta ki a Spengler hagyatékában talált feljegyzések alapján, 1965-ben.

Spengler népszerűsítéséhez nagyban hozzájárult az irányzat másik jelentős képviselője,

José Ortega y Gasset (1883–1955)

spanyol társadalomfilozófus; neki köszönhető, hogy 1923-ban spanyolul is megjelenhetett az *Untergang*.

Ortegát Spenglerhez hasonlóan elsősorban a Nyugat jövőjének kérdése foglalkoztatta; az 1929-ben megjelent *Tömegek lázadása* című főművének is ez a témája. Ebben arra a következtetésre jut, hogy az egyre nagyobb befolyással rendelkező, alacsony műveltségű tömegek veszélybe sodorhatják a nyugati civilizációt.

E tételének igazolására Ortega az emberiséget két csoportra osztja. Az elsőbe azokat sorolja, akik sokat várnak el maguktól és kötelességekkel terhelik túl életüket, míg a másodikba tartozó többiek nem várnak maguktól semmi különöset, elegendőnek tartják, ha minden erőfeszítés nélkül élnek. Az utóbbi csoport tagjai szerint „bóják, akiket a szél mozgat ide-oda”. A tömeg közülük kerül ki, de nem azonos a munkássággal, ugyanis az előbbi sajátosan nem kvalifikált személyekből áll. Ez a csoport semmit sem tett a civilizáció létrehozásáért, egyszerűen csak „beleszületett”, ezért aztán nem is becsüli azt semmire.

A tömegek növekvő befolyáshoz jutása Ortega szerint a 18. században kezdődött, „amikor egy bizonyos kisebb csoport felfedezte, hogy minden egyes ember, már azzal, hogy megszületett, minden különösebb előkészület nélkül, bizonyos alapvető és polgári jogokkal rendelkezik”. Eleinte e jogok tudata „mint eszmény” lelkesítette ugyan a népet, ám nem hitte el, hogy szuverén lett és jó ideig továbbra is úgy élt, mint annak előtte. Ma viszont minden eszmény realitássá vált, nemcsak a törvényalkotásban, hanem minden egyén szívében is. Ehhez járult még az életszínvonal emelkedése: ezek együttes hatásának eredményeképpen „a világ és benne az élet is hirtelen megnövekedett”. Mindez elsősorban az átlagembert érintette: lehetőségei – a civilizációnak is köszönhetően – megsokszorozódtak, kitarult előtte a világ.

Azonban a tömegember – akinek számára a civilizáció, amelybe beleszületett és amelyet igénybe vesz, olyan önkéntelen és magától értetődő akár a természet – szükségképpen primitívvé válik. „A civilizáció úgy tűnik számára, mint valami bozót” – írja Ortega az említett művében.

A civilizációt azonban fenn is kell tartani, ami csak erőfeszítések árán lehetséges. Ám a tömegembert ez cseppet sem érdekli, nem hajlandó szolgálatára, hiszen úgy véli, hogy mindez magától van és születési joggal megilleti őt. Ráadásul minél fejlettebb technikára épül, annál bonyolultabb, így egyre kevesebb azok száma, akiknek felkészültsége alkalmas a fenntartásából (pl. egy távközlési műhold megtervezéséből, pályára állításából és üzemeltetéséből, vagy a Föld eltartóképességének véges voltából és az emberiség szaporodásából, illetve a környezetkárosodásból) eredő problémák megoldására.

A tömeg nemcsak a civilizáció vívmányait becsüli le, így tesz a kulturális és az erkölcsi értékekkel is. A tömegembert csak jóléte érdekli, ugyanakkor e jólét okairól nem vesz tudomást. Nem látja a csodálatos szellemi munkát és hatalmas erőfeszítést, ami a civilizáció létrehozásához és fenntartásához elengedhetetlenül szükséges: mindezt születési joggal követeli magának, de semmit nem hajlandó tenni érte. „Az éhségmozgalmak során a tömeg kenyeret szokott követelni, és az eszköz, amit erre igénybevesz, rendszerint a pékműhelyek elpusztítása. Ez az összehasonlítás akár szimbolikus példa gyanánt is szolgálhat: nagyobb és durvább arányokban ugyanezt teszi a tömeg a civilizációval, amely táplálja őt” – írja szóban forgó művében Ortega.

A tömegemberek szívesen tömörülnek ún. *tömegmozgalmakba*: ilyenek a *fasizmus* és a *bolszevizmus*. A diktatúrák pedig „becézik a tömegembert és közben eltaposnak minden kiválót”.

Ebből a kátyúból Ortega szerint csak egy kivezető út van: az egységes Európa. Valamennyi európai nép gondolkodásában igen sok a közös vonás: „...ha vizsgálat alá vennők a magunk szellemi tartalmát – véleményeinket, normáinkat, vágyainkat, előítéleteinket –, megállapíthatnók, hogy ezek legnagyobb része a franciába nem Franciaországból, a spanyolba nem Spanyolországból kerül, hanem a közös európai alaptól származik.” Így közkincsünk, az európai civilizáció és kultúra Ortega szerint csak közös erőfeszítéssel, összefogással menthető meg.

Ortega látnoki szavai napjainkban beteljesülni látszanak. Nap mint nap tanúi lehetünk a tömegember pusztításának: megrongált műalkotások, játszóterek, lepusztított parkok, tönkretett telefonfülkék, feltépett autóbusz-üléshuzatok és szándékosan letört gépkocsiantennák, kövekkel megdobált vonatok, az önkiszolgáló üzletekben randalírozó vagányok jelzik a lázadó, vandál tömegek útját. Ide tartozik futballhuliganizmus is. Csak reménykedhetünk abban, hogy Ortega jóslatának többi része is valóra válik, és az Európai Unióhoz tartozásunk megfékezi a civilizációnk ellen lázadó tömegeket.

Egyéb munkái: *Meditaciones del Quijote* (1916) *Espana invertibrada* (1922).

Mind Ortega, mind Spengler meglehetősen sötét képet festenek a nyugati kultúra jövőjéről. A torontói egyetem irodalomtörténet professzora,

Marshall McLuhan (1911–1980),

aki elsősorban filozófusként vált ismertté, homlokegyenest ellenkező felfogást vall.

A protestáns McLuhan érdeklődését *Chesterton* vallásos író műveinek olvasása a katolicizmusra irányítja; rövid vajúdás után katolizál. Vallásos hite filozófiai nézeteiben is megnyilvánul: „A felebaráti szeretetről úgy gondolkodom – vallja –, mint mindenki felelősségéről mindenkivel szemben.” Nézetei szoros rokonságot mutatnak *Teilhard de Chardin* (l. a következő szakaszt!) ún. *megváltástanával*. „Az elektromosság egész bolygónkra kiterjeszti központi idegrendszerünket, előidézve minden emberi érzékelés pillanatonkénti kölcsönös összefüggését” – írja McLuhan egy helyen, amiben nem nehéz felfedezni az Isten és ember közötti találkozásnak azt az előképét, melyet Teilhard de Chardin a történelem céljának tekint.

McLuhan főműve a *Gutenberg-galaxis* címet viseli. Ebben a könyvnyomtatásnak az emberi gondolkodásra gyakorolt hatását vizsgálja a kultúrfilozófia szempontjából. Szerinte az írásbeliség elterjedésének döntő szerepe volt a nacionalizmus kialakulásában; az elektronikus tömegkommunikáció előretörésével és az írásbeliség ezzel egyidejű, fokozatos, de elkerülhetetlen háttérbe szorulásával azonban a 19. századi nemzetállam gondolata is elenyészik.

Forró és hideg című munkájában McLuhan az informatika kérdéseivel foglalkozik. A direkt közlést „forró”-nak nevezi (v. ö. „forró drót”), míg az áttételeset „hideg”-nek. „Legjobb a Persil mosópor” – ez McLuhan szerint „forró” hirdetés, míg például egy rejtvény, melynek megfejtése a „Persil” szó, szerinte „hideg”. E két fogalom alapján a tévé hideg közeg, míg az újság forró. Szerinte a hideg reklám hatékonyabb a forrónál.

McLuhant a reklámpsziológusok mesterüknek, míg a hippik ideológusoknak tekintik. Utóbbiakat a filozófus „világfalu” eszméje kerítette hatalmába; e szerint ugyanis a jövő közösségében megjelenő szolidaritás és „részvétel” (mely utóbbi igen közel áll ahhoz a misztikus részvételhez, melyet Teilhard az emberiség Istennel való azonosulásának tekint) elvezet a második aranykorhoz. A *Hair* című musical zárójelenete, a Vízöntő kor (l. a *Jegyzeteket!*) víziója e posztindusztriális társadalom jövőképeinek művészi, „hideg” kifejezése. Ugyanilyen „boldog jövőképet” vetítenek elénk a marxista filozófusok is: szerintük azonban ez a „kommunista, osztály nélküli társadalomban” fog megvalósulni, amikor „mindenki képességei szerint dolgozik”, de a közösen megtermelt javak „bőségzarujából mindenki egyaránt vehet”.

McLuhan ezt egy kissé másképpen látja. Szerinte a „világfaluban” nem kell már dolgozni, mivel az automata gyárak szinte maguktól ontják majd az emberi élet fenntartásához szükséges javakat. Nagyjából úgy, ahogyan ez a trópusokon néhány évszázaddal ezelőtt történt: gyakorlatilag a fákon maguktól termett gyümölcsök biztosították a bennszülöttek létfenntartását.

McLuhan gondolatmenete beleillik a paleontológiai kutatásaival és ősemberi leleteket feltáró expedícióival nagy tudományos sikereket elért francia jezsuita szerzetes,

Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955)

által létrehozott filozófiai-teológiai rendszer gondolatkörébe. Ez a „teilhardizmus”-nak is nevezett irányzat nem sok elismerést hozott a szerző életében, aki – mivel szelleme gyak-

ran elkalandozott a szaktudományán túli területekre – a katolikus egyház konzervatív köréinek „jóvoltából” hamarosan a gyanúsak listájára került. Nem maradhatott Párizsban, megfosztották a vallásos és tudományos oktatás lehetőségétől; a halál is New York-i száműzetése idején érte.

Művei csak halála után jelenhettek meg nyomtatásban, melyek azonban meghozták számára a kései elismerést. Az 1960-as években megtartott II. Vatikáni Zsinat, mely számos reformot eredményezett a katolikus egyház életében, Teilhard nézetének terjesztése elől is elhárított minden akadályt.

Teilhard szakított a skolasztika (l. ott!) és újskolasztika merev, változtathatatlan tartott nézeteivel és a vallási misztikát a modern természettudományok reális közelségébe hozta. A 20. századi fizika eredményeire és Bergson (l. az *irracionalizmusról* szóló szakaszt!) tanítására támaszkodva építette fel *realista misztikának* is nevezett filozófiai és teológiai rendszerét, mely napjainkra számos gondolkodónak (pl. McLuhannak) is kiindulópontjává vált.

Teilhard hangsúlyozza, hogy a világ tudományos birtokbavételéhez új módszerre van szükségünk; e módszert *hüperfizikának* nevezte el. Az volt a célja, hogy ennek segítségével hidat verjen a szaktudományok, a bölcselet és a teológia között. Szerinte „a *spiritualistáknak* (l. a *Jegyzeteket!*) igazuk van, amikor oly nyakasan állnak ki amellett, hogy az embernek bizonyos *transzcendenciája* van (l. a *Jegyzeteket!*) a Természet többi része fölött. A materialisták nem tévednek akkor, ha azt állítják, hogy az Ember csak egy fokkal több az állati formák sorozatánál. Ez esetben, mint sok más hasonlóban is, a két antitetikus evidencia (=ellentétes felismerés) magasabb egységben oldódik fel.” (L. még a *dialektika* címszót a *Jegyzetekben*, továbbá Hegel tanait a későbbiekben!)

Teilhard nézete szerint az élettelen anyag és az élővilág fejlődése folyamán egyre fokozódik az összetettség: ez a folyamat az *entrópia* (l. a *Jegyzeteket!*) növekedésével ellentétes irányú, a közösségbe szerveződés pedig a szocializálódás magas fokára emeli az emberiséget. A fejlődés során az ember eljutott a tudatig és a szabadságig; a további fejlődést a szabadság növekedésének kell tekintetnünk. A világ alapjában szabadságjellegű, mert már ősi elrendezésében is fölbukkan a véletlen, vagyis „az Isten helye a dolgok között”, ami a fizikai valószínűség ellenében működik. A mindennapok nyelvére lefordítva ez körülbelül azt jelenti, hogy Teilhard Isten létezésének egyik bizonyítékát a világ fejlődésében, a biológiai evolúcióban látja. A fizika törvényei szerint ugyanis a magára hagyott zárt rendszer (l. az *entrópia* címszót a *Jegyzetekben!*) az egyöntetűsödés, kiegyenlítődés (homogenizálódás) felé halad; ha egy pohár vízbe egy darabka cukrot teszünk, egy idő múlva eltűnik a cukor és az egész víz édes lesz. Ha vissza akarjuk szerezni az így eltűnt cukrut, a vizet el kell párologtatnunk a pohárból, ami csak energia bevitellel (melegítéssel, illetve spontán felmelegedéssel, mely esetben a víz a környezetből veszi fel az energiát) lehetséges; ilyesfajta dolog a fejlődés is, ami Teilhard szerint magától nem mehet végbe. Így Teilhard, akárcsak Bergson (l. az *irracionalizmusról* szóló szakaszt!) a fejlődésben egy természetfeletti erő (Isten) teremtő – energiabevitel útján való – beavatkozását látja.

Teilhard világmébébe az üdvözülés és elkárhozás vallásos fogalmai éppúgy beleillettek, mint a szeretet, mely utóbbit ő „kozmosz energiának” tekinti, mindezek nézete szerint fizikai *analogonokkal* (l. a *Jegyzeteket!*) érzékeltethetők. Gondolkodásának kulcsa ugyanaz, mint a modern természettudományoké: az *analógia*. Ez utóbbi alapján állította fel például *Schrödinger* a modern elméleti fizika egyik legfontosabb összefüggését, a róla elnevezett egyenletet, mely rávilágít az anyag és fény kettős (részecske és hullám; elmenk számára alig felfogható) természetére. Hasonlóképpen jár el Teilhard is, amikor a létezők különböző szintjein (élettelen, élő, növény, állat stb.) feltárt összefüggéseket általánosítja, s analógiás alkalmazásukkal értelmezi az egész valóságot. (Például üdvözülést jelentő szeretetet és az elkárhozást jelentő gyűlöletet az elektromos vonzás és taszítás Coulomb-féle törvényével állítja párhuzamba stb.)

Teilhard de Chardin nagy érdeme, hogy visszaállította a vallás és a tudomány közötti, a felvilágosodás idején megrendült harmonikus kapcsolatot és olyan világképet nyújtott, ahol a hit nem ellentétes a természettudományokkal. Míg *Szent Ágoston* (i. u. 354–430) *Platón* (i. e. 428–348), *Aquinói Szent Tamás* (1224–1274) pedig *Arisztotelész* (i. e. 384–322) tanítását állította az egyház szolgálatába, addig Teilhard a modern természettudományokkal tette ugyanezt. Főbb művei: *Út az Ómega felé; Az emberi jelenség*.

Az életfilozófiához kapcsolódó kultúrfilozófia egyik további képviselője,

Hamvas Béla (1897–1968)

fővárosi könyvtáros volt, állásából azonban 1949-ben politikai okokból felfüggesztették. Ezután Tiszapalkonyán, Inotán és Bokodon volt segédmunkás, raktáros, majd gondnok.

Kultúrfilozófusi életművét három nagy korszakra lehet osztani. Az első a görög eszményű, lírai hangvétélű „hyperion korszak”, amely nevét az 1936-ban írt *Magyar hyperiontól* kapta. Második periódusának kulcsszava a hagyomány. Ennek az időszaknak főműve a *Sciencia Sacra* (a. m. szent tudomány) című írása, mely *Az őskori emberiség szellemi hagyományai* alcímet viseli (1943–1944). Végül harmadik korszakára a *Patmosz* című, 1959 és 1966 között keletkezett háromkötetes esszégyűjtemény a jellemző, mely egyúttal életművének végső összegezése is.

Hamvas Béla munkásságát témaválasztása alapján is vizsgálhatjuk. Írásműveinek egy része az archaikus népek ún. szent könyveiről szól; ez a feltáró, kommentáló munkáinak csoportját alkotja. Ide sorolható a már említett *Scientia Sacra* tizenegy könyve, *Az ősök nagy csarnokának* (1943–1960) kommentárgyűjteménye, továbbá a *Patmosz* esszéinek egy része. Munkáinak második csoportja út a kinyilatkoztatástól az élet felé. Ezek a művei epikusabbak, élményszerűbbek, poétikusabbak. Ilyen a *Babérligetkönyv*, az *Unicornis* (I. a *Jegyzeteket!*), a *Silentium* (=Hallgatás), a *Titkos jegyzőkönyv*, az *Öt géniusz* és *A bor filozófiája*.

Hamvas Béla nem a keleti és nem a nyugati (egymástól lényegesen eltérő) gondolkodói alkat kimunkálására törekedett, hanem az emberi szellem kortól, égtájtól, faji-népi-vallási-politikai meghatározottságoktól független bázisán a létező egyetemes és centrális alapján igyekezett lábát megvetni. Ott, ahol még Kelet és Nyugat felé egyaránt vezet út. Ugyanúgy szellemi örökségének tekintette Tibet sejtelmes misztériumvilágát, Héloise és Abélard szerelmi üzenetváltását, a pszichológiai tudattalan mélységeit, mint a *Vízöntő kor* (I. a *Jegyzeteket!*) éjszakába világító mesterséges fényét.

Vízöntő című esszéjében Ortega (I. fentebb!) gondolatait tovább folytatva az emberiség szellemi elsekélyesedésének problémájával foglalkozik. Amikor az ember materialistává lesz, a természet *spirituális* (I. a *Jegyzeteket!*) erővel való kapcsolatáról lemondott, akkor visszafejlődik és elsüllyed. Ebben a felfogásban Hamvas szerint világossá válik, hogy a modern primitív csöcselék miért materialista és hogy a tömegvallás miért a materializmus. A legnagyobb veszély, ami egy népet fenyegethet, az, hogy primitívvé válik, eldobja magától a tudatos gondolkodást és ezzel a tudatlanság óceánjába merül. Így válik csöcselékké, söpredékké züllik és oszlik fel, elsüllyed oda, ahová az őserdő indiánjai, négeri, a tundrák eszkimói és az ausztráliai sivatag pápuái – állítja Hamvas Béla *Vízöntő* című művében. Szerinte a dolgok megértését újból kell kezdeni, mert az embernek még sohasem volt annyira szüksége az értelem fényének segítségére, mint most, amikor a Föld és az emberiség egy új korba, a *Vízöntő* jegyébe lép.

Az életfilozófia indította útjára a tudománynepszerűsítő irodalmat is, melynek hasonló volt a célkitűzése, mint a szóban forgó bölcséleti irányzatnak: az olvasó szellemi élményhez juttatása. *Egmont Colerus Az egyszerűtől az integrálig*, *A ponttól a négy dimenzióig*, valamint *Püthagorasztól Hilbertig* című könyvei a matematika, *Franz Krbeek A fizika mint élmény* című műve a fizika, míg *E. Aisberg Most már értem a rádiót* és *Most*

már értem a televíziót című könyvei a rádió- és televíziótechnika rejtelmeibe próbálta élvezetes – bár olykor kissé pongyola – formában bevezetni olvasóit.

Fatalizmus

Az elnevezés a *fatum* (=végzet) latin szóból származik és olyan nézeteket jelöl, amelyek szerint az embernek nincs befolyása sorsának alakulására, mivel azt földöntúli hatalmak irányítják.

A *fatalizmus* megjelöléssel elsősorban a régebbi, főleg a népszerűsítő filozófiai írásokban találkozunk, például *Fichte* (1761–1814) német bölcselnél. Manapság inkább a *determinizmus*, illetve a *predesztináció* (l. a *Jegyzeteket!*) kifejezés használatos, mivel ezek pontosabb meghatározást tesznek lehetővé.

A fatalizmus, determinizmus, illetve predesztináció tanítása szorosan összefügg az ún. akarat szabadság problémájával, amit az *empirizmus*ról szóló szakaszban *Hobbes* munkásságának ismertetésénél részben már érintettünk. Itt a főkérdés az, hogy miképpen gyakorolhatja az ember a szabad akaratát, ha egyszer életének minden mozzanata előre meg van határozva, vagy el van rendelve. E probléma etikai és jogfilozófiai kérdéseket is felvet. Ha ugyanis szabad akarát az előre-elrendeltség, illetve -meghatározottság folytán nincs, akkor felelősség sincs, a felelősségrevonás pedig értelmetlen. Ha az ember nem felelős tetteiért, akkor jó vagy rossz cselekedeteiért sem büntetés, sem jutalom nem jár.

Az akarat szabadság tételét számos gondolkodó – több-kevesebb sikerrel – próbálta meg összeegyeztetni a determinizmus, illetve a predesztináció tanításával (ezek egyike volt az imént említett *Hobbes* is), megnyugtató megoldás azonban mind a mai napig nem született.

Fatalista nézetekkel számos filozófusnál találkozhatunk. Így például fatalizmus hirdettek a *sztoikus gondolkodók* (l. ott!), valamint a fentiekben tárgyalt *Spengler* is. Utóbbi szerint ugyanis kultúránk és civilizációnk pusztulása elkerülhetetlen, éppen ezt fejtette ki *A Nyugat alkonya* című művében.

Fenomenalizmus és fenomenológia

Mindkét elnevezés a *fenomen* (=jelenség, tünemény) görög szóból származik. A *fenomenalizmus* a jelenségek leírására korlátozza a filozófiát, mivel felfogása szerint a dolgok lényege az ember számára megismerhetetlen. Ez más szóval azt jelenti, hogy a fenomenalizmus tanítása értelmében a tárgyak csak úgy ismerhetők meg, hogyan megjelennek, nem pedig önmagukban, ahogyan vannak. Ezért a fenomenalizmus hívei szerint minden tudásunk alapját a jelenségek alkotják.

A fenomenalizmus nem tekinthető önálló irányzatnak, mindössze annyit lehet róla elmondani, hogy számos gondolkodónál találkozhatunk a fent kifejtett nézetekkel. Ide sorolható a már korábban tárgyalt *Berkeley* és *Hume*, a későbbiekben ismertetendő *Kant*, valamint a *pozitivizmus* és *neopozitivizmus* keretében sorra kerülő *Mill*, *Russell*, *Mach* és *Carnap* felfogása. Egyes vélemények szerint a fenomenalizmus kapcsolatban áll az *agnoszticizmussal* és *spiritualizmussal* is (l. ott!), mivel azt állítja, hogy bár nem következtethetünk annak jellegére, ami érzéki tapasztalatainkon kívül esik, azt a következtetést azonban levonhatjuk, hogy e körön kívül is létezik valami. (L. még a *transzcendens* címszót is a *Jegyzetekben!*)

A fentiekhez sokban hasonló, azonban immár önálló, *fenomenológia* elnevezésű irányzat megalapítója

Edmund Husserl (1859–1938)

német filozófus, aki a göttingeni és freiburgi egyetemnek volt a professzora. Jelszava ez volt: „Vissza magukhoz a dolgokhoz!” Nézete szerint az egyéni pszichikai gondolkodá-

si aktus különbözik a gondolkodás objektív tartalmától, ezért a tudomány – és benne a logika – alapfogalmai nem vezethetők vissza gondolkodásmódunkra: egy jelenség nem jellemezhető egyetlen fogalommal. A lényeghez úgy jutunk el, hogy a konkrét létező mellékes mozzanatait, sőt létezésének kérdését is „zárójelbe tesszük”, így az már nem az objektív valóság, hanem a szubjektum, a „tisztá én” a priori (l. a *Jegyzeteket!*) tartalmazza. Így a fenomenológia tárgyai csak a tudat konstitúciói (=alkotásai) lehetnek, legyen szó akár az angyalok kórusáról, akár egy hot dogról. A zárójeles tárgyalás használata ugyanis azt jelenti, hogy csak azzal foglalkozunk, ami tudatunkban megjelenik, nem törődve azzal, hogy ez a valóságban létezik-e, vagy sem. Fentiekre való tekintettel Husserl és még néhány gondolkodó az ilyen, „gondolati” tárgyak megjelölésére az *intencionalitás* szót használja, ami szerinte nem más, mint „a dolgokra való irányultság”. A Pegazus, a szfinx vagy a hétfejű sárkány Husserl szóhasználata értelmében egyaránt „intencionalitás”: ezek ugyanis a valóságban nem, csupán gondolatainkban léteznek.

Husserl tanítása nagymértékben támaszkodik Kant (l. később!) filozófiájára, egyúttal azonban az *egzisztencializmusnak* (l. ott!) is kiindulópontjává vált.

A fenomenológiai tárgyalásmódot számos szaktudomány alkalmazza. Így például a modern elméleti fizika nem foglalkozik az ún. elemi részecskék mibenlétével, mindössze azok tulajdonságainak feltárását tekinti céljának. Az elektron esetében például meghatározza annak tömegét, töltését, sebességét, de arra a kérdésre, hogy valójában mi is az, egy kis golyó vagy inkább hullám, már nem tud válaszolni. Egyesek ehhez még hozzátesszik: „Egyáltalán nem bizonyos, hogy elektron a valóságban is létezik, könnyen lehet, hogy ez csak a mi tudatunkban van.”

Husserl fontosabb munkái: *Az aritmetika filozófiája* (Philosophie der Arithmetik, 1890); *Logikai vizsgálatok* (Logische Untersuchungen, 1900); *Ideák egy tiszta fenomenológiához és fenomenológiai filozófiához* (Ideen zu einer reinen Phenomenologie und phänomenologischen Philosophie) ez utóbbi első kötete 1913-ban, második és harmadik kötet azonban csak jóval később, 1952-ben jelent meg.

Fikcionalizmus

Alapítója és legfőbb képviselője,

Hans Vaihinger (1852–1933)

irányzatát a „mintha” (als-ob) filozófiájának nevezte; erre utal a *fikcionalizmus* (fikció – önkényes feltételezés) megjelölés is.

A fikcionalizmus a fogalmakat önkényesen megalkotott feltételezéseknek, fikcióknak tekinti és azt tartja, hogy a valóság csak az érzékletek összessége, amelyben a gondolkodás az önkényesen meghatározott fogalmak, azaz fikciók segítségével teremt rendet. Vaihinger szerint a tér, az idő és a többi kategória (=fogalomcsoport) nem a valóságot tükrözi (ahogyan például a diamat állítja), hanem mindössze kényelmes segédeszköz az érzékletek halmazának rendezésére, azaz fikció csupán. Vaihinger eme felfogása közel áll Kant, valamint *Avenarius* és Mach nézeteihez. (Lásd a kantianizmusról és az empiriokriticismusról szóló szakaszt!)

A fikcionalista azt mondja: „Én elismerem, hogy mi úgy gondolkodunk, mintha volnának örök igazságok, melyekhez alkalmazkodnunk kell. Belátom azt is, hogy ha meg akarom érteni a világot, akkor fel kell tételeznem Isten létezését. De ha azt kérdik tőlem, hogy mindezek valóságok-e, akkor erre azt felelem, hogy erről nekem sejtelmem sincs” (*Halasy-Nagy József*). Mindebből az is látható, hogy a fikcionalizmus álláspontja rokonságban áll az *agnoszticizmussal*.

Fikciókra, azaz hasznosnak bizonyuló önkényes feltételezésekre a fizika és a többi természettudomány számos példát kínál. Ilyen a fényvisszaverődés és a fénytörés Snellius-

Descartes-féle törvénye (amely azt mondja ki, hogy a beeső és a visszavert, illetve megtört fény útja a beesési merőlegessel egy síkban fekszik, továbbá a beesési szög a visszaverődési szöggel, a beesési szög és a törési szög szinuszának hányadosa pedig a törésmutatóval egyenlő) az ún. Fermat-elv (l. a *Jegyzeteket!*) segítségével is megfogalmazható. Ez azt a fikciót tartalmazza, hogy a fény „gazdaságosságra törekszik”: a legrövidebb idő alatt teszi meg útját. Hasonló minimum-elvek, azaz fikciók érvényesek a mechanika többi ágában (pl. az ütközéseknél), de a kristálytanban és a biológiában is. Az utóbbi egyik ismert példája az, hogy a méhek hatszög alapú sejteket készítenek, ami a leggazdaságosabb anyagfelhasználást biztosítja.

Freudizmus

Sigmund Freud (1856–1939),

akiről az irányzat a nevét kapta, nem volt filozófus. Bécsben folytatott ideggyógyászati tevékenységet, majd Ausztria német megszállása után Angliában emigrált. Bár a freudizmus elsősorban az idegbetegségek gyógyítására szolgáló eljárás, a filozófiára gyakorolt igen jelentős hatása miatt mégis részletesen foglalkoznunk kell vele.

Freud szerint – születésünk óta – tehát életünk folyamán elszenvedett sérelmeink, kellemetlen élményeink tudatunk mélyén továbbra is jelen vannak bennünk és nemegyszer döntő módon befolyásolják cselekedeteinket. E sérelmek főleg a nemi ösztönrel kapcsolatosak; látszólagos elfelejtésüket többnyire szándékosan, vagy félig-meddig szándékosan mi magunk idézzük elő az ún. elfojtás útján. Önünknek ez a „tudatalatti” része gyakran konfliktusba kerül tudatos önünkkel, mely utóbbi a társadalmi szokásokat, környezetünk erkölcsi felfogását képviseli. Ez az összeütközés azután idegbetegségekhez vezethet. A tudatalatti tartalom különböző módokon előhívható (pl. szabad képzetársítások révén, hipnózis útján, vagy egyéb módokon) és így gyógyítható.

Ezt a módszert *pszichoanalízisnek* (=lélekelemzés), az irányzatot magát pedig gyakran mélylélektannak is nevezik.

Freud szerint az ember lelki életét az „ösztön-én”, a „felettés én”, valamint e kettő keveréke, a közöttük mintegy közvetítő szerepet játszó „reális én” határozza meg. A lelki élet konfliktusai az „ösztön-”, és a „felettés-én” összeütközéseiből származnak, elsősorban azért, mivel az „ösztön-én” fő tevékenysége az élvezetre (libido) való törekvés. Ezzel szemben áll a „felettés én”, mely mindazt elfojtani törekszik, ami ellentétes a társadalmi szokásokkal, erkölccsel és tilalmakkal. A szabad képzetársítások (asszociációk) útján feltárt, illetve az álmokban jelentkező tudattalan emberi megnyilvánulások mögött Freud tanítása szerint mindig szexuális indíték húzódik meg. Felfogása értelmében az agy a tapasztalat tartalmát áthelyezi az érvelés láncolatára és így egy fogalom egy másik, kevésbé fenyegető vagy elfogadhatóbb, ún. szimbólummal helyettesítődik. (Például a Vénusz bolygó „nyolcsugarú, lyukas csillagként” való ábrázolása a fajfenntartás és szerelem női testrészének szimbóluma ősidők óta).

A pszichoanalízis módszere a szabad asszociációk, az álom, esetleg az (ún. „freudi”) elszólások és elírások elemzésével – mivel ezek Freud szerint a tudat alatti vágyak és félelmek megnyilvánulásai – nemcsak több lelki betegség okának feltárását tette lehetővé, hanem a történelem fejlődésének, egyes társadalmi változások indítékának is egyik lehetséges magyarázatát adta, legalábbis a módszer hívei szerint.

Az ember gyermekkori szexualitása kezdetben saját énjére, testére és az anyjára irányul, ami az Ödipusz-komplexusban nyilvánul meg. (Ödipusz thébai király a monda szerint megöli apját és feleségül veszi anyját.) Freud szerint a felnőtt lelki életének problémái, lelki alkata attól függ, hogy miképpen oldotta meg az Ödipusz-konfliktusát.

Az elfojtott szexuális vágyak személyiségzavarokhoz (pl. csökkentértékűség-érzéshez = Minderwertigkeitsgefühl) vezethetnek, olykor azonban kerülő utakon, megváltozott formában felszínre törnek. E szublimációnak nevezett lelki jelenség rendkívüli teljesítmé-

nyek véghezvitelére ösztönözheti az embert: ilyenek lehetnek például szerelmes vagy egyéb versek írása, tudományos eredmények, sportteljesítmények, politikai, hadvezéri sikerek stb. Freud ez utóbbi nézeteit meglehetősen zokon vették a marxista gondolkodók, mivel ezzel szerintük a tudós belekontárkodott történelem-magyarázó elveikbe. A diamat tanítása értelmében ugyanis a történelmi, kulturális és tudományos haladást nem egy-egy kimagasló szellemi képességű ember teljesítménye, hanem a termelőerők és a termelési viszonyok kedvező alakulása hozza létre. Ezenkívül más kivetnivalót is találnak a marxista gondolkodók a freudizmusban, amire későbbi filozófiai tanulmányaink során még visszatérünk. Mindezek eredményeképpen a freudizmust a diamat teljes egészében elutasítja.

A pszichoanalízis filozófiai jelentőségét egyébként maga Freud is felismerte, az irányzat színrelépését pedig a tudományos materializmus megállíthatatlan diadalaként értékelte. A kopernikuszi világkép szerinte bebizonyította, hogy a Föld nem a Világegyetem középpontja, a darwinizmus azt, hogy az ember nem az állatvilág ura, a pszichoanalízis pedig arra mutat rá, hogy a tudatos én „nem úr saját portáján”.

Freud tanításából egyesek arra következtetnek, hogy a *szubjektum* (l. a *Jegyzeteket!*) pontosan nem határozható meg. Maga Freud így ír erről: „...az, amit én-nek hívunk, az életben lényegében passzívan viselkedik”, mivel „ismeretlen és nem uralható hatalmak éltetnek bennünket”. (E kérdéskört szokás az „én-azonosság problémája”-ként is emlegetni. Egy ezzel kapcsolatos nézet szerint az „én” tulajdonképpen nem is létezik.)

A freudizmust egyesek az életfilozófia (l. fent!) irányzatához sorolják.

Freud főbb művei: *Álomfejtés* (Helikon Kiadó, Budapest, 1993); *Bevezetés a pszichoanalízisbe* (Wien – Budapest, 1932); *Az ősvilág és az én* (Hatágú Síp Kiadó, Budapest, 1993); *Pszichoanalízis* (Kossuth Kiadó, Budapest, 1992).

Freud tanítványai közül sokan érték el kimagasló eredményeket a pszichoanalízis továbbfejlesztése területén. Így *Alfred Adler* (1870–1937) a mélylélektanból kiindulva az érvényesülési törekvést tette meg *individuálpaszichológia* nevű irányzatának alapjává. Szerinte a csökkentértékűségi érzést a család, iskola, munkahely okozza, ami ellen az egyén kompenzációval (pl. „hobby”-kkal), olykor túlkompenzációval védekezik. *Carl Gustav Jung* (1875–1961) az általa *komplex pszichológiának* nevezett irányzatban a tudattalan *filogenetikus* (l. a *Jegyzeteket!*) őstapasztalattal magyarázza a lelki jelenségeket. Végül a harmadik nevezetes Freud-tanítvány, *Szondi Lipót* (1893–1986) kidolgozott egy, a szimpátián és antipátián alapuló vizsgálati módszert (Szondi-teszt), melynek segítségével megállapítható, hogy a páciens milyen lelki betegségben szenved. Szondi Lipótnak ezenkívül orosz-lánrésze van a magyar gyógypedagógus-képzés megszervezésében és létrehozásában.

Kérdések

- Mi az életfilozófia?
- Hogyan osztályozza Dilthey a tudományokat? Soroljon fel más tudományosztályozásokat is!
- Mi a döntő különbség a természettudományok és a szellemtudományok között Dilthey szerint?
- Mít nevez Dilthey világnézetnek (világszemléletnek) és hogyan osztályozza azokat?
- Hány kultúrát különböztet meg Spengler? Soroljon fel néhányat közülük!
- Mihez hasonlítja Spengler a kultúrákat?
- Mít nevez Spengler civilizációnak?
- Milyen jelei vannak egy kultúra hanyatlásának Spengler szerint?
- Mi okozza a nyugati civilizáció válságát
 - a) Ortega, illetve
 - b) Hamvas Béla szerint?

- Hogyan kerülhetjük el a nyugati civilizáció pusztulását Ortega szerint?
- Milyen jövőt jósol McLuhan az írásbeliségnek?
- Mi hozta létre a nacionalizmust és milyen sors vár rá McLuhan szerint?
- Mi az a világfalu?
- Mi az entrópia?
- Mi a fejlődés lényege Teilhard szerint?
- Mi volt a célja Teilhard filozófiai munkásságának?
- Milyen módszert alkalmazott Teilhard filozófiai munkáinál?
- Miben áll az akaratszabadság problémája?
- Melyik gondolkodónál találkozunk fatalista nézetekkel?
- Foglalja össze a fikcionalizmus tanításának lényegét!
- Miben áll az én-azonosság problémája?
- Mit tekint döntőnek Freud a személyiség kialakulása szempontjából?
- Hányféle én határozza meg cselekedeteinket Freud szerint? Sorolja fel ezeket és jellemezze a szerepüket!
- Mi az elfojtás?
- Mi a kisebbségi érzés?
- Mi az Ödipusz-komplexus?
- Mi a szublimáció?
- Mivel magyarázza a történelem fejlődését
 - a) a dialektikus materializmus;
 - b) a freudizmus?
- Mit értünk a „katedrafilozófia” elnevezésen? Melyik irányzat hívei határolják el magukat a katedrafilozófiától és milyen indokolással? Hogyan reagálnak erre a katedrafilozófusok?
- Mi a Vízöntő kor? (L. a *Jegyzeteket* is!)
- Mi a hermeneutika? Melyik filozófiai irányzat hívei
 - a) fogadják, illetve
 - b) utasítják el
- a hermeneutikai módszert? (L. a *Jegyzeteket* is!)

Jegyzetek

analóg: hasonló, megfelelő.

analógia: hasonlóság, megfelelés; különböző tárgyak és jelenségek megegyezése számos jelben. (Például a hasonló háromszögek megfelelő szögei megegyeznek. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy a hasonló háromszögek között analógia áll fenn.)

Kant szerint az analógia, akárcsak az indukció, a megismerési folyamat nélkülözhetetlen eszköze. Mivel azonban az analógia csak empirikus, azaz tapasztalaton alapuló és nem logikai bizonyosságot ad, használatánál nagyfokú elővigyázatosságra van szükség.

Az ún. analógiás bizonyítás alkalmazásával valamely egyedi tárgyról vagy jelenségről más, hozzá hasonló tárgyra vagy jelenségre lehet következtetni. Ha azonban nem járunk el kellő gondossággal, könnyen tévedésbe eshetünk analógiás következtetésünk során. Például ha a hasonló háromszögekre vonatkozó fent említett tételt analógiás következtetéssel a négyszögekre alkalmazzuk, súlyos hibát követünk el, ugyanis azok a négyszögek, melyek szögei megegyeznek, nem feltétlenül hasonlóak. (Pl. a négyzet és a téglalap nem hasonló, bár a szögeik megegyeznek.)

Az analógiás következtetés hibáira mutatott rá tréfás formában *Robert Musil*, 20. századi német író és gondolkodó: „Vannak sárga lepkék és vannak sárga kinaiak. Így azt mondhatjuk, hogy egy ilyen lepke nem más, mint közép-európai, szárnyas törpekinai.”

antropológia: a. m. embertan.

a posteriori: az „a priori” ellentéte. A kifejezést első ízben Arisztotelész használta a „későbbi” (hüszteron) fogalmának megjelölésére, melynek latin megfelelője az a posteriori elnevezés; ebben a formában a skolasztikus filozófiai is átvette. Szélesebb körű elterjedése Kantnak köszönhető, aki a tapasztalaton alapuló ismeret vagy fogalom megjelölésére használta.

a priori: a. m. eleve. A kifejezést először Arisztotelész használta (proteron), majd ennek latin megfelelőjét (a priori) a skolasztikus filozófia is átvette. Elterjedése ugyancsak Kantnak köszönhető, aki a tapasztalatot megelőző, velünk született, az emberben eleve meglévő ismeret vagy fogalom megjelenésére használta. Szerinte a tér, idő és okság elve „a priori” kategóriák. Ellentéte az „a posteriori”, l. ott!

biogenetikai alaptörvény: azt mondja ki, hogy az élőlények egyedi fejlődése (ontogenezis) nem egyéb, mint a törzs fejlődésének (filogenezis) gyors megismétlése. Ez más szóval azt jelenti, hogy az egyén átmegegyezik a törzs fejlődési fázisokon, amelyeken a törzs átment. Ennek során például az emberi magzatnak méhen belüli fejlődése során egy ideig tüdő helyett kopolytúja van. E tételt *Ernst Haeckel* (1834–1919) német biológus állította fel, egyesek pedig (pl. *Binet*, 1857–1911) az ember szellemi fejlődésére is átvitték. Eszerint a kisgyermek szellemi fejlődésének iránya megegyezik az egész emberiség szellemi fejlődésének irányával. Például az ősember barlangrajzai nagyfokú hasonlóságot mutatnak a kisgyermekek rajzaival stb. (E kérdéskörrel az ún. fejlődéslélektan nevű tudományág foglalkozik részletesen.)

biologizmus: a biológia szemléletmódjának alkalmazása más tudományokban.

civilizáció: a szellemivel szembeállított anyagi-technikai kultúra.

dialektika: Szókratész szerint a párbeszéd és vitakozás művészete a fogalmak tisztázása céljából. Platon szerint a dialektika a legfőbb tudomány, a dolgok lényegének megismerésére szolgáló eljárás. Kant a dialektikán látszatfilozofálást értett, mely a tapasztalatra való támaszkodás nélkül akar ismeretekhez jutni. Hegel szerint a dialektika a gondolkodás természetében rejlő törvényszerűségek alkalmazása, egyúttal maga ez a törvényszerűség. *Marx* és *Engels* szerint a dialektika alap gondolata az, hogy a világot nem kész dolgok összességeként kell felfogni, hanem folyamatnak kell tekinteni.

epigon: valamely nagy művész csekély tehetségű utánzója.

entrópia: a rendezetlenség mértéke. Ha egy lakóházzal nem törődünk, mindent belep a por, a piszok. A bútorok elkorhadnak, a ház összedől. Lassanként minden egyforma (homogén) lesz, mint a víz, vagy a levegő. Ez az egyöntetűsödési (homogenizálódási) folyamat az entrópiánövekedés tételének a következménye, amely azt mondja ki, hogy magárahagyott, zárt rendszerben az entrópia nő, vagy nem változik, csökkentése azonban csak energiabefektetés árán lehetséges. (Ha el akarjuk kerülni az entrópia növekedését, az előbbi példánál maradván a lakást rendszeresen takarítani, az elhasználódott berendezést pedig javítani, karbantartani, felújítani kell.) Mivel az entrópiánövekedés tételében döntő szerepe van a zártaságnak, egyesek azon az alapon vitatják a Világegyetemre való alkalmazhatóságát, hogy az utóbbi szerintük „nem zárt rendszer”. E vitatott kérdéssel a tankönyv *Fizika és filozófia* című fejezetében foglalkozunk részletesen.

Fermat-elv: kimondja, hogy a fény két pont között olyan úton terjed, amelyet a legrövidebb idő alatt tesz meg. A Fermat-elvből a geometriai optika valamennyi törvénye (fényvisszaverődés, fénytörés stb.) levezethető. Például egy egyenes ugyanazon oldalán fekvő két pont egyikéből az egyenes érintésével a legrövidebb idő alatt úgy juthatunk el a másik pontba, ha úgy haladunk, hogy az első pontból az egyenesig vezető út ugyanakkora szöveget zárjon be az egyenessel, mint a másik pontba vezető út. Vagyis a beesési szög (mely az egyenessel bezárt szög kiegészítő szöge) egyenlő a visszaverődési szöggel. Ez pedig éppen a fényvisszaverődés törvénye. A szóban forgó elvet *Pierre Fermat* (1601–1665) francia matematikusról nevezték el.

filogenezis: l. biogenetikai alaptörvény!

fiziognomika: a. m. arckifejezést. Arisztotelész óta számosan törekednek arra, hogy az ember arcából, illetve arckifejezéséből jellemre, valamint kedélyállapotára következtessenek. E cél tűzi ki a fiziognomika (fiziognómia=arc, arckifejezés).

hermeneutika: az értelmezés elmélete és gyakorlata. Az elnevezést egyesek a hermeneuein (= tolmácsolni) görög szóból, míg mások Hermész nevéből származtatják, mivel utóbbi a görög istenek hírnökeként egyúttal közvetítő szerepét is betöltött az Olimposz halhatatlan lakói és a halandó emberek között.

A hermeneutika alapjait sokak szerint Arisztotelész (i. e. 384–322) rakta le a szövegmagyarázataival, később azonban ez az elnevezés főleg a bibliakritika tudományának megjelölésére szolgált. *Schleiermacher* (1768–1834), *Dilthey*, *Heidegger* (1889–1976), *Gadamer* (sz. 1900-ban) és *Ricoeur* (sz. 1913-ban) munkássága nyomán azután a hermeneutika olyan filozófiai módszerre fejlődött, mely a fenti gondolkodók szerint a humán tudományokban (főleg az irodalomtudományban) is sikeresen alkalmazható.

Mivel néhány kijelentés értelme gyakran megváltozik, ha más nyelven vagy más társadalmi helyzetű egyén szájából hangzik el (például régebben egyes vidékeken az alacsonyabb iskolai végzettségű emberek a „taxi” szót személyautó értelemben használták; a fordítás közben keletkezett félreértésekre pedig tanulságos példát találhatunk *Karinthy Frigyes Így írtok ti* című könyvében) szükségessé vált egy olyan módszer kialakítása, melynek segítségével az efféle hibák vagy félreértések lehetőleg kiküszöbölhetőek. A hermeneutika ezt a célt kívánja szolgálni.

Maga a módszer elsősorban a nyelvészetre és a történettudományra támaszkodik, de jó adag találatekonyságra is nagy szüksége van annak, aki alkalmazásával próbálkozik.

Akkor szoktuk mondani, hogy „megértünk” valakit, ha sikerül behelyezkednünk az illető lelkivilágába, ha az „ő fejével tudunk gondolkodni”. Nagyjából így játszódik le egy nehezen értelmezhető szöveg megértése is a hermeneutika tanítása szerint. Először csak sejtjük, hogy miről van szó: mi volt az alkotó szándéka, mit is akart kifejezni tulajdonképpen, majd ezt a „hipotézisünket” összehasonlítjuk további, idevágó ismereteinkkel. Példa: Egy fogalmas áruházban keservesen zokogó kisgyermeket pillantunk meg. Átérezzük helyzetét, megsajnáljuk,

segíteni akarunk neki, hiszen mi is voltunk egykor gyerekek. Felállítjuk tehát „hipotézisünket”: bizonyára eltévedt a tömegben és most kétségbeesetten keresi szüleit. E feltevésünket alátámaszthatja, de meg is cáfolhatja, ha szóba elegyedünk vele. (Ha a gyerek külföldi és nem tud magyarul, akkor nyelvismeretre is szükségünk van hipotézisünk igazolásához vagy cáfolatához.) Lehetséges az is, hogy a gyerek csak azért sír, mert a szülei nem vették meg neki a kért játékot, és most pár lépésről figyelik csemetéjük „műsorát”. Hipotézisünk ez esetben téves volt.

A fent vázolt folyamathoz hasonlóan történik egy nehezen követhető filozófiai gondolatmenet, egy homályosnak látszó irodalmi vagy műalkotás, esetleg egy törvény szövegének megértése is: valamennyi felsorolt esetben szükség van a – vélt vagy valódi – alkotói szándék ismeretére. (Előbbi példánknál maradvá: tudnunk kell, hogy a gyerek szüleit keresi-e, vagy csak „hisztizik”). Az értelmezésnek ezt a módját egyesek „hermeneutikai kör”-nek is szokták nevezni, melynek főbb lépései a következők:

– az értelmezésre vonatkozó hipotézis felállítása;

– a hipotézis összehasonlítása az értelmezendő művel;

– az összehasonlítás eredményétől függően a hipotézis megtartása, pontosítása vagy megváltoztatása. Nagyjából így járunk el irodalmi művek (pl. *Arany János Tengerihántás* vagy *Vörös Rébék* című balladájának, *Edgar Allan Poe A holló* című versének, *Franz Kafka A per* című regényének) illetve egyes filmek (pl. *Antonioni*, *Fellini*, *Jancsó* alkotásainak) értelmezésénél is.

Sok esetben azonban a fenti módszer alkalmazása nem lesz egyértelmű, mivel több alátámasztható hipotézist is felállíthatunk. *Ady Endre Harc a Nagyúrral* című költeményének egyik lehetséges értelmezése például az, hogy a disznófejű Nagyúr a pénz mindenhatóságát szimbolizálja (vö. pl. „malacpersely”). Egyesek ezt rendszerint még megtoldják azzal, hogy „a vers arra a kegyetlen kizsákmányolásra utal, amelyet többek között a kapitalizmus igájában sínylőddő költőknek is el kell szenvedniük”.

A költemény azonban másképpen is értelmezhető. E szerint az újságíró Ady – mint már annyiszor – Párizsba kíváncszott, de nem volt elég pénze az utazáshoz. Főszerkesztőjéhez fordult tehát, kérve, hogy küldje ki őt egy franciaországi riportútra. Főnöke azonban elzárkózott ettől („agyamba nézett, s nevetett”) és a költő efeletti elkeseredésben írta az említett verset, dühében disznófejűnek nevezve szőrös (= „serte-védte”) szívű munkaadóját. Alátámasztani látszik e hipotézist az utolsó előtti versszak utolsó sora – „Nem mehetek, nem mehetek” (ti. Párizsba) – is.

Így, bár a hermeneutika nélkülözhetetlen segédeszköze az értelmezésnek, alkalmazásánál fokozott elővigyázatosságra és nagy körültekintésre van szükség.

A gondolkodók egy része (többek között ezert is) elutasítja a hermeneutikát és helyette más módszert javasol. A „frankfurti iskola”-ból indult német neomarxista társadalombölcselelő, *Jürgen Habermas* (sz. 1929) például úgy véli, hogy a mások megértésére irányuló hermeneutikai módszer a közlésből (vagy a filozófus szóhasználatával: az ún. kommunikatív cselekvésből) származik, ez utóbbi azonban a társadalmi folyamatoktól függ. Mivel azonban „a nyelv az uralom és a társadalmi hatalom közege is”, ezért ez utóbbi szerinte elsősorban „a szervezett hatalom legitimációjára szolgál”.

A könnyebb érthetőség kedvéért tegyük most itt egy kis kitérőt. 1949 és 1989 között például a magyar sajtó következetesen „népgazdaság”-nak nevezte ugyanazt, amit 1990 óta már „nemzetgazdaság”-ként emleget. Többek között ez a szóhasználat-változás is mutatja a bekövetkezett, olykor rendszerváltozásnak nevezett hatalomváltást. A „nép” ugyanis csak az egyszerű embereket jelenti, az 1989-ig fennállott hatalom pedig azzal szeretett tetszelegni magának, hogy „népuralmat” hozott létre. 1990 után azonban a „népben-nemzetben való gondolkodás” került előtérbe, ez utóbbi pedig már az egész magyarságra épül – hívei szerint. Erre utal a „nemzetgazdaság” szóhasználat is.

Így azután – visszatérve Habermas fejtegetéséhez – „a hermeneutika mintegy belülről ütközik bele a hagyományösszefüggés falába” és ebből a zsákutcából „egyedül egy alulról jövő új gyakorlat” biztosíthatja a kiutat. A hermeneutika hívei szerint ez a módszer nemcsak a filozófiában és az irodalomtudományban, hanem a művészet- és zenetörténetben (pl. *Picasso*, *Chagall*, *Csontváry*, *Bartók*, *Kurtág György* stb. műveinek megértésénél) is alkalmazható. Ehhez azonban szükség van a nyelv fogalmának újraértelmezésére is (vö. pl. a „Bartók zenei nyelve”, „Csontváry képi nyelve” szóhasználatával), esetleg úgy, ahogyan azzal például Habermas próbálkozott a beszéd általánosítására szolgáló fenti „kommunikatív cselekvés” megjelölés bevezetésével.

körforgás-elmélet: az a tanítás, mely szerint a világ valamennyi jelensége, beleértve a történelmet is, szabályos időközönként megismétlődik. A körforgás-elmélet előfutára Püthagorasz volt, aki úgy vélte, hogy a csillagok és a világrendszerek ugyanarra a helyre térnek vissza, ahonnan egykor forgásuk elindult; ennek során visszatérnek a legapróbb részletek is. „Egykor majd újra előtettek állok” – mondta állítólag tanítványainak a filozófus-matematikus.

A körforgás-elméletet mai formájában Giovanni Battista Vico (1668–1744) olasz gondolkodó újította fel; ezt egyesek még csillagászati megfontolásokkal is alátámaszthatónak vélik. Gondolatmenetük arra a tényre épül, hogy pörgettyűszerű mozgása során a Föld tengelye egy 23,5 fok nyílásszögű kúp palástja mentén mozogva mintegy 26 ezer év alatt ugyanoda tér vissza, ahonnan elindult (ún. luniszoláris precesszió, vagy egyszerűbben, ám kevésbé szakszerűen csak precesszió). Ennek következtében az ekliptika és a vele 23,5 fokos szöget bezáró égi egyenlítő két metszéspontja (az ún. tavaszpont és az ősypont) az ekliptika mentén kb. 26 ezer év alatt bejárja az állatöv valamennyi csillagképet; ugyanezt teszi a Nap is, csak hogy egy év alatt. Ez a hasonlóság arra

készítette a körforgás-elmélet híveit, hogy a 26 ezer éves időtartamot elnevezzék „Nagy Év”-nek vagy „Világ-év”-nek, melynek elteltével szerintük „minden újra kezdődik”.

Amikor a tavaszpont helyét első ízben határozták meg (több mint kétezer évvel ezelőtt), akkor az még a Kos csillagképben volt, azóta azonban a luniszoláris precesszió miatt már a Halakban van. Tovább vándorolva az égbolton, a harmadik évezredben már a Vízöntő csillagképben lesz a tavaszpont, ami újabb spekulációkra ad alkalmat a körforgáselmélet híveinek. Hitük szerint ugyanis az előző „Vízöntő korban” (azaz a tavaszpont Vízöntőben való tartózkodása idején) az emberiség boldogságban élt, melyről például *Ovidius* római költő *A négy korszak* című versében aranykor, a *Biblia* pedig paradicsom néven emlékezik meg. Ezért a körforgás-elmélet hívei most abban reménykednek, hogy az újabb Vízöntő időszakkal együtt az emberiség második aranykora is beköszönt.

ontogenézis: I. biogenetikai alaptörvény

posztindusztriális: a. m. ipar utáni.

predestináció: egyes vallásoknak az a tanítása, hogy Isten már a világ teremtésekor mindent előre meghatározott, elrendelt. A predestináció tana a fizikai determinizmus teológiai megfelelője.

pragmatikus: a. m. gyakorlati. (A pragma görög szó gyakorlatot jelent.)

spirituális: a. m. lelki. (A spiritus latin szó jelentése: lélek.)

spiritualizmus: egyes filozófusoknál a nem materialista irányzatok megjelenésére szolgáló kifejezés. (L. a *spirituális* címszót is!)

transzcendencia: I. a *transzcendens* címszót!

unicornis: egyszarvú. A középkori vallásos irodalomban szereplő képzeletbeli, fenyegető szörnyeteg. Többnyire a pokol, az elkárhozás szimbóluma.

Vico, Giovanni Battista (1668–1744) olasz történelemfilozófus, a körforgás-elmélet (I. ott!) egyik képviselője. *vízöntő kor*: I. a körforgás-elmélet címszót!

Irodalom

Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény. Szerk.: *Steiger Kornél*. Holnap kiadó, Budapest, 1992.

Bevezetés a filozófiába. (a gimnáziumok és szakközépiskolák IV. osztálya számára) Szerk.: *Lukács József*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

Csejtei Dezső: *Utószó*. In: *Spengler, Oswald: A Nyugat alkonya*, i. m., I. alább!

Dul Antal: *Sors és szó*. In: *Hamvas Béla: A láthatatlan történet*, i. m., I. alább!

Fáy László – Nemesszeghy György: *Filozófiai ismeretek (Doxográfia)*. Tankönyv a középiskolák számára. Budapest, 1993.

Filozófiai Kisciklopédia. Szerk.: Bánki Dezső. (The Concise Encyclopedia of Western Philosophy and Philosophies. Edited by J. O. Urmson and Jonathan Rée. London–New York. Routledge, 1991.). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1993.

Fürst, Maria: *Bevezetés a filozófiába*. Ikon Kiadó, Budapest, 1993.

Golen Károly: *Szármarzás és hivatás*. In: *Teilhard de Chardin, Pierre: Út az Ómega felé*. Szent István Társulat, Budapest, 1980.

Halasy-Nagy József: *A filozófia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. (Reprint)

Hamvas Béla: *Szellem és egzisztencia*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1988.

Hamvas Béla: *A láthatatlan történet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

Kemény Katalin: *Élet és életmű*. In: *Hamvas Béla: Szellem és egzisztencia*, i. m., I. m. f.

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest, 1990.

Nyíri Tamás: *Filozófiatörténet*. Pázmány Péter Hittudományi Főiskola, Budapest, 1983.

Ortega y Gasset, José: *A tömegek lázadása*. Felelős kiadó: Hindy András, é. n.

Rathmann János: *Idegen szavak a filozófiában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Spengler, Oswald: *A Nyugat alkonya I-II*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.

Turay Alfréd – Nyíri Tamás – Bolberitz Pál: *A filozófia lényege, alapproblémája és ágai*. Szent István Társulat, Debrecen, 1992.

Új Magyar Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

Teilhard de Chardin, Pierre: *Út az Ómega felé*. Szent István Társulat, Budapest, 1980.

Vége a Gutenberg-galaxisnak? Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és az összekötő szövegeket írta: *Halász László*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Megjegyzés: A *Jegyzetekre* való hivatkozás az előző *Rendhagyó filozófiaórák Jegyzeteit* is magában foglalja.